

Resničnost kot oblika iluzije

Fernando Pessôa: *Knjiga nespokoja*, prevedla Barbara Juršič Terseglav, spremna študija Jasmina Markič, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001.

Metafora o življenju, ki je sen, ima častivredno tradicijo, njena trdoživost pa daje slutiti zaledje, ki daleč presega domet navadne domislice. Na ta način Shakespearjeva misel, da smo iz take snovi kot sanje, čudežno preživi spust gledališke zavese, zapisana v kateri koli obliki pa preseže zadnjo stran knjige, s platnicami vred: kjer koli se že pojavi. V dobrem in slabem kaže na dediščino človeštva, ki je ne bomo nikoli do konca razvozlali, na svetlo pa udarja, kadar koli se ji zdi. Pred njo je pokleknil ekstremni racionalizem Descartesa, ki ji je z obrambnim okopom vednosti izrekel paradoksalen kompliment. In tako se tudi do danes ni našel nihče, ki bi prepričljivo dokazal, da se nam vse skupaj samo ne sanja. "Vsi gibi in nameni življenja, od preprostega življenja pljuč do gradnje mest in postavljanja imperijev, se mi zdijo kot dremež, stvari, podobne snu ali počitku, ki se nehoteno odvijajo v presledku med eno in drugo resničnostjo, med enim in drugim dnem Absolutnega," zatrjuje Pessôa, ki je starodavno temo cepil na senzibilnost zgodnjega modernizma. Resničnost je zanj "le neestet-ska mora, kot v sanjah rezultat duhovne prebavne motnje".

Podstat realnosti (oziroma tega, kar imamo za realnost) ostaja vprašljiva tudi brez življenjske frustracije z vprašanjem, ali sem človek, ki se mu je sanjalo, da je metulj, ali metulj, ki je sanjal, da je človek. Pomisleki te vrste so kakor mačke z devetkrat devetimi življenji. Tudi na najbolj vsakdanjem nivoju so evidentni v visokem deležu, ki ga celo pri najkonkretnejših odločitvah terjaja iracionalna postavka. Da o grozljivih izbruhih brezumja niti ne govorimo. Že davno tega je postalo jasno, da smo ledene gore, stoječe na srhljivih masah neugotovljivega.

Pa se vrnimo k otročje preprostemu vprašanju. Se nam vse skupaj samo sanja? Dejstvo, da prepričljivega zanikanja pravzaprav ne more biti, je Descartesu vzbujalo najhujšo tesnobo, pri Pessôi pa je ista vizija interpretirana z mirno gotovostjo. Vprašanje, ki ga je z vidika zdrave pameti mogoče odpraviti kot prismojeno, pa lahko, prav zato ker ostaja brez odgovora, ves čas pridobiva razsežnost in tako je na tem mestu doseglo status metafizičnega postulata. "Koliko stvari, ki jih imamo za gotove in prave, ni drugega kot ostanki naših

sanj, mesečnost našega nerazumevanja ... življenje je sen, ne v metaforičnem ali poetičnem smislu, temveč v resničnem smislu." Statisti, ki hodijo mimo njegovega okna v Lizboni, živijo svoje življenje v globoki nezavednosti in, tako kot on, spijo svoje življenje. "Občutim bolečo nežnost," pravi Pessôa, "kot bog, ki bi nas gledal."

Pesnikovega uvida v nezavedno pa ne gre mešati s Freudovim konceptom, ki se je sočasno formiral na Dunaju. Po Freudu realnost sama po sebi ni vprašljiva, krivda za razhajanja ostaja na strani subjekta, ki naj se s tako imenovanim zdravljenjem čim prej vrne v okvire razumnega. Pessôa, ki je svoji intuiciji sledil s strogostjo radikalnega dvoma, pa mirno ignorira uporabno vrednost tovrstnih vpogledov, saj resničnost, v katero naj bi se vrnili, sploh ne obstaja. Njegova vizija je trasirana zunaj filozofije in psihologije, celo zunaj poezije. Če že s čim, jo primerja raje s pasjanso, "pasjanso občutij", s krmarjenjem "po morju nepoznavanja samega sebe", z metaforami, ki razpirajo neskončnost razmišljenosti, poetične razsežnosti brezkoristnega in mlakobnega.

Svojevrstna začaranost, ki vrtil svet ali privid sveta okoli neugotovljivega težišča, pa v enaki meri določa privajene kretnje kot tudi navidezno avtoritativnost velikih lekcij človeštva. "Ne verjamem, da bi bila zgodovina v svoji veliki zbledeli panorami več kot tok razlag, zmedeno soglasje raztresenih pričevanj."

Dvomljivo poreklo resničnosti, ki je le na najbanalnem nivoju videti konsistentna z vsakim globljim uvidom, razkriva mašinerijo iluzionistične predstave. Šokantna svoboda nedefiniranega ozadja je po mili volji komična ali tragična, Pessôi samemu pa se nemalokrat razkriva skozi grotesknost fiziološke alegorije. "Zavest o nezavednosti življenja je najstarejši davek na inteligenco. Obstajajo nezavedne inteligence – iskrenje duha, tokovi razuma, skrivnosti in filozofije –, ki se ravna po enakem avtomatizmu kot telesni refleksi, kot jetra in ledvice pri upravljanju s svojimi izločki." Tovrstne primerjave so seveda užitek svoje vrste, čeprav v glavnem vodijo do vizije sveta, ki ni drugega kot "gnojišče nagonskih sil". V bolj sublimnih trenutkih in pobliskih pa se taista slutnja razkriva v Demokritovskih odtenkih slepe kavzalnosti, polnih mračne lepote. "Življenje materije so čiste sanje ali navadna igra atomov, ki ne pozna sklepov naše inteligence in vzrokov za naša čustva."

Vprašanja, ki jih zastavlja, niti niso tako zelo nova, zanimivejša in v končni fazi odločilna je eksistencialna zavezanost. Omenjena rezoniranja bi prav tako dobro služila kot iztočnica za salonsko debato intelektualcev, za dopadljivo predavanje in celo za znanstveno fantastiko. V katerem koli drugem kontekstu bi se dala prijetno zaokrožiti in mirno pozabiti. Tudi Pessôi bi lahko služila v dobro imidža ali kot podlaga k šarmu starajočega se poeta, a kaj ko je vse bolj jasno, da jih je v resnici pretrpel na lastni koži. Za njimi stoji s povsem svojo varianto smrtne neresnosti, ki mu onemogoča vsakršno distanco. Za svojo vizijo je garantiral s celoto svoje osebnosti, zato ga moramo, od strani do strani, tudi prenašati takega, kot je bil. Bralci, ki so pričakovali všečna preigravanja, pihanje na dušo, mačjo prejo za lahko noč ali zlata pravila življenja, naj čim

prej zbežijo. Vsem ostalim pa preostaja Fernando, pardon Soares, z vso svojo tečnostjo, ljudomrzništvom, bolehnostjo in kapricami, ki raje odganjajo kot privabljaajo. Drastični psihohigienski ukrepi za ohranjanje koncentracije so zahtevali izgon (potencialnih) prijateljev in še bolj hipotetičnih ljubezni, črtanje potovanj in omejitev vsakršne sprostitve, prezir do slave in solidno mero arogance. Njegov mračni svet ne išče rešitve in ne obljublja nadčloveka (v kolikor nima samega sebe za takega). Če prištejemo še vzvišenost, ki na vsake toliko zablesti skozi črno na belem, si zares ni lahko razložiti, zakaj njegova jara kača mlakobnosti dosega ravno nasprotno učinke. Njegove sivine postanejo nadvse barvite, mlakobnost, nad katero se stalno pritožuje, se zazdi najbolj obetavna življenjska drža, zmrdovanje nad objavljanjem ("objavljanje – socializacija samega sebe") pa je, kot vidimo, rezultiralo v uspešnici, ki je pred nami. Tako dosežena tehtnost počasi zasenči prijetnost ali neprijetnost, strinjanje ali nestrinjanje, koristnost ali brezkoristnost. Opraviti imamo z izrazitim primerom presežka, kjer neugotovljive poteze v avtorjevi drži daleč presežejo vse manifestne pomene.

Knjiga nespokoja ima, kolikor je znano, dosti številnejše bralstvo kot Pessôjeva poezija. Dejstvo samo v dobi, ki je udarjena z nagnjenjem do tako imenovanih izrekov, dnevniških zapisov in polliterarnih premlevanj, niti ne preseneča. Po vsej verjetnosti je med kupci, ki puščajo svoj denar v knjigarnah, visok delež tistih, ki ne berejo sploh nobene poezije.

Avtorju, ki tako pogosto izjavlja, da se trudi biti nerazumljen in pozabljen, bi moralo biti pravzaprav vseeno. Z novim paradoksom pa je nezmožnost samodefinitivne, ki jo enako strastno zagovarja, v čudnem nasprotju s količino študij o njem. Neulovljivost je ponovno postala kar se da vabljiva, čeprav se vsakršna identiteta, ki si jo privzame, izkaže za varljiv provizorij: "Sam ne vem, ali ta jaz, ki vam ga razkrivam na teh zmuzljivih straneh, res obstaja ali pa je zgolj estetski in lažni koncept mene samega. Da, tako je. Estetsko se živim v drugem. Svoje življenje sem izklesal kot kip iz snovi, ki je mojemu bitju tuja." *Knjiga nespokoja* ni osebni dnevnik, kljub očitnim nihanjem, ki jih čez in čez obvladuje Lizbonski barometer, hudobno muhast, kot le zna biti. Avtor sam priznava, da so zapisi za kaj takega "preveč umetni", in s tem se je mogoče strinjati, tudi če ne vemo, da jih je pisal v imenu izmišljene osebnosti. Ostaja seveda možnost, da se je nehote razkrival na način, ki ga sam ni predvideval, v kolikor gospod Pessôa kot konsistentna oseba sploh obstaja. "Vse v meni teži k temu, da takoj postanem nekaj drugega; nepotrpežljivost duše same s seboj, kot se nam dogodi pri nadležnem otroku; rastoč in vedno enak nespokoj. Vse me zanima in nič me ne navduši." Skozi turobna razpredanja o mlakobnosti je vseskozi govor o "dekorativnih občutjih svoje nadomeščene duše", ki v najboljšem primeru privedejo do "neprestane novosti osvobojenega občutka". V kolikor smo iskali paralele z znamenitimi posebnostmi njegovega opusa, jih lahko seveda najdemo. Heteronimi, ki vsak na svojo roko ustvarjajo kontrastne poetike, postanejo kratko malo podaljšek izsanjanih spominov z neobstoječimi

prijatelji. Poleg njih pa, seveda redko, pridejo na svoj račun tudi izmišljene ljubice ter še redkejši, pa toliko intenzivnejši indici latentne homoseksualnosti.

“Pišem tako, da se mudim ob besedah, kot pri izložbah, kjer ne vidim ničesar, in preostanejo mi polčuti, kvaziizrazi, kot barve blaga, ki jih pravzaprav nisem razločil, razstavljene harmonije, sestavljene iz ne vem katerih predmetov.” Njegove vizualizacije imajo vse lastnosti futurističnih platen. Zgodovinske in umetnostnozgodovinske aluzije v tako hermetičnem svetu seveda ne morejo biti dokončen smoter, mestoma pa niso odveč, še posebej, če gre, tako kot pri Pessoi, za začetek tako lepega in tako strašnega stoletja, kot je dvajseto. Za hrbtom pesnika, ki vsak večer poseda pri svojem vinu in tobaku, da bi globoko v noč pisal o dežju davno minulega dne, se pred bralčevimi očmi izrisuje široka panorama evropske avantgarde, ki ob istem času pospešeno proizvaja izme. Branje knjige je nekaj drugega kot pisanje, česar se tudi sam avtor globoko zaveda. O vsem, kar vstopi med njega in tiste, ki mu poskušajo slediti, pa se najbolj zgoščeno lahko zamislimo ob pesmi *Avtopsihografija*.

Si lahko, po prebranih petsto fragmentih domišljamo, da Pessôo poznamo bolj, kot se je uspel spoznati sam? Dokončna sodba bi bila na najmučnejši način nesmiselna. Zato naj na koncu omenim še nikogaršnje ozemlje, ki izničuje zagatna razčiščevanja in ohranja odprt prostor dojemljivosti in svobode: geografijo notranjih svetov. “Zemljepis zavesti o resničnosti je splet zelo kompleksnih obrežij, zelo razgiban relief hribov in jezer. In vse se mi zdi, če predolgo razmišljam, neke vrste zemljevid ...” Psihično stanje je po njegovem popolnoma prevedljivo v čutne kvalitete pejzaža, resničnega ali izmišljenega. Ob tolikšni nezaupljivosti do katere koli človeške identitete preseneča zaupljivost pri istovetenju s pokrajino. Kot bi v odtenkih svetlobe in dežja, glasov z ulice in retoriki morske gladine obstajal popoln repertorij človeške notranjosti.

Tako izsanjana duša preneha biti “norišnica karikatur”. Prav zato, ker “je življenje v svoji neposredni resničnosti popolnoma neresnično; polja, mesta, ideje so popolnoma namišljene stvari, ki se rodijo iz našega kompleksnega občutenja nas samih”.

Lucija Stepančič